

Eredményesség- és méltányosság- kutatások a magyar közoktatásban

Szisztematikus irodalomáttekintés 1990–2019

A tanulmány az elmúlt három évtized négy jelentős neveléstudományi folyóiratában (Educatio, Iskolakultúra, Magyar Pedagógia, Új Pedagógiai Szemle) eredményesség és méltányosság témakörében végzett szisztematikus irodalomfeltárását mutatja be. A hazai oktatáskutatásban ez a két témakör markánsan összekapcsolódik, szisztematikus irodalomgyűjtésünk szerint a hazai empirikus kutatások közel harmada fókuszált erre a problémakörre. Az írás 45 cikk elemzéséből készült. Három csoport: a fogyatékossgal élők, a szociálisan hátrányos helyzetű és a roma tanulók eredményességével foglalkozik. Az eredmények közül kiemelhető, hogy míg a kilencvenes években a kutatások inkább arra irányultak, hogy mik az oktatás egyenlőtlenségi viszonyai és ezek hogyan működnek, addig a 2010-es években inkább arra fókuszálnak, hogy mi töri meg ezt a sémát, mik a reziliencia mozgatói.

Az eredményesség-kutatások fél évszázados múltra tekintenek vissza. Kezdeteit Coleman és munkatársainak (1966) vizsgálatához kötik, akik a tanulói teljesítmények iskolai hatását elemezték. Azóta a témában számos elmélet, modell és kutatás született, az ezredforduló óta pedig megszorodtak a témát szisztematikus rendszerező könyvek, tanulmányok is. Közülük három személy, műhely munkáit emeljük ki, akik az elmúlt évtizedekben meghatározó kutatói voltak a témának: az angol David Reynolds (Teddlie és Reynolds, 2000; Reynolds és mtsai, 2011), a holland Bert Creemers (Creemers és mtsai, 2008, Creemers és mtsai, 2010) és a szintén holland Jaap Scheerens munkáit (Scheerens és mtsai, 2003; Scheerens, 2016). A nemzetközi kutatásokról itthon Gyökös és Szemerszki (2014) adott átfogó narratív szakirodalmi áttekintést.

Ez az írás arra vállalkozik, hogy az e témában született magyar publikációkat, kutatási eredményeket rendszerezze, mivel a téma kutatóiként úgy véltük, hogy a magyar oktatáskutatásban is széles hagyományokkal bír ez a terület. Terjedelmi korlátok miatt ez a cikk csak az eredményesség egyik vetületére koncentrál, a méltányossággal való összefüggésére, vagyis csak azok a tanulmányokat fogjuk részletesebben bemutatni, melyek az eredményesség és a hátrányos helyzetű csoportok relációjában születtek. Az eredményesség e metszetében is készültek már nemzetközi összefoglaló munkák (Muijs és mtsai, 2004; Sammons és Bakkum, 2011), melyek az iskolai kultúra jelentőségét emelik ki, a tanítás, tanulás minőségét hangsúlyozzák, melynek elemei: a) magas elvárásokkal párosuló pozitív iskolai kultúra, b) jó tanárokat és vezetőket vonzó/megtartó támogatórendszer, c) intézményi (ön)értékelés és reflektív gyakorlat. Emellett kiemelten:

d) a tanulók tanulmányi előrehaladásának folyamatos nyomon követése, e) a kognitív és az affektív tényezők egyensúlyban tartása, valamint f) szociális és érzelmi jellemzőik fejlesztése, g) a teljesítménykülönbségek csökkentése, h) a tanulói kudarcok nem (eleve) elfogadása, és mindebben i) mérési, kutatási adatok felhasználása (Sammons és Bakkum, 2011). Elemzésünkben e szempontok megjelenését (is) vizsgáljuk.

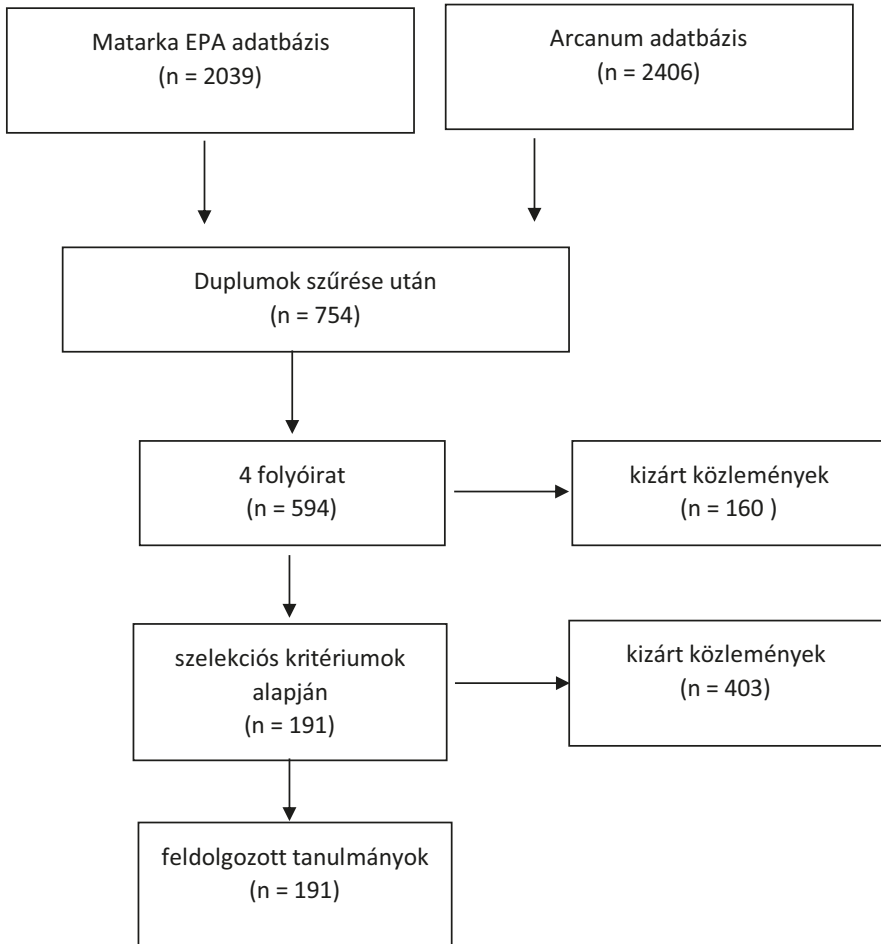
A tanulmány egyben módszertani kísérlet is: azt is megvizsgáltuk, hogy a magyar adatbázisok mennyire alkalmasak egy ilyen szisztematikus keresés megvalósítására. Erre a kérdésre viszonylag egyszerű a válasz: csak korlátozottan alkalmasak. Ugyanis cikkünk megírásában a legnagyobb nehézséget a keresés jelentette.

Adatok és módszerek

Első lépésként igyekeztünk megtalálni azokat az adatbázisokat, amelyek a legteljesebb gyűjteménnyel rendelkeznek, így esett a választásunk a MATARKA EPA-ra. A MATARKA a magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa, az EPA pedig a teljes szöveget tartalmazó adatbázis. Az összetett keresőfelület használata sajnos elég nehézkesnek bizonyult. (Természetesen minden viszonylagos, hiszen a hazai adatbázisokhoz képest ez inkább a jobbak közé tartozik.) 1990–2019 között¹ a következő szavakra kerestünk rá: iskolai/tanulói/pedagógus eredményesség/teljesítmény, vagy teljesítménymérés, vagy hozzáadott érték, vagy kompetenciamérés és közoktatás/köznevelés. Mivel az említett adatbázis nem teljes, mert nem tartalmazza a *Magyar Pedagógia* és az *Új Pedagógiai Szemle* valamennyi évfolyamát, így az Arcanum Digitális Tudománytárával is kiegészítettük a keresést, ahol az elemi keresi egység egy oldal és nem egy cikk, ami jelentősen növelte a duplumszámot. A teljes cikk eléréséhez a folyóiratok saját honlapjait is használtuk. Az Arcanum összetett keresőfelülete igen jól használhatónak bizonyult, ugyanakkor ebben az esetben is problémát jelentett a találatok exportálása, lementése. Egyik felület sem tudja a szisztematikus keresések utáni adattáblákba való konvertálást, mentést. Ezt követően a találati tételeket táblázatba rendeztük és duplumszűrést végeztünk. A duplumszűrés után egyrészt azt a kutatói (szűkítési) döntést hoztuk, hogy csak azt a négy tudományos folyóiratot vizsgáljuk, ami a legrégebb óta működik a neveléstudomány területén (*Educatio*, *Iskolakultúra*,² *Magyar Pedagógia* és *Új Pedagógiai Szemle*), így a nem pedagógiai témájú és frissebben alapított vagy regionális lapokat kizártuk az elemzésből. Emellett még az alábbi (minőségi) szelekciós szempontokat vettük figyelembe:

- tudományos szaccikk,
- empirikus kutatás,
- a fent említett kulcsszavak valamelyike előfordul a cikkben, és az szorosan kapcsolódik a bemutatott kutatáshoz,
- a cikk leírja a kutatás módszertani részét (a korai cikkekben sokszor egyáltalán nincs ilyen leírás) és teljesül a következő módszertani kritérium: kvantitatív vizsgálat esetén legalább 100 fős mintával készült, kísérleti design esetén ennél alacsonyabb eset-számot is elfogadtunk, kvalitatív vizsgálat esetén legalább 15 fő bevonásával történt.

Összesen 191 tanulmányt elemzünk, az 1. ábra mutatja a szakirodalom-keresés lépéseit, az egyes szelekciós pontok utáni esetszámokat. A keresés és szelektálás és annak ellenőrzése négy lépésben történt: 1) az első kereséseket és duplumszűréseket a kutatásvezető (e tanulmány szerzője) végezte; 2) a találatokat az ELTE PPK Neveléstudományi Intézet neveléstudomány mesterszakos hallgatói³ átnézték, szelektálták a megadott szempontok alapján, és absztraktokat készítettek hozzá szintén előre meghatározott szempontok⁴ alapján; 3) a hallgatói munkákat doktorandusz ellenőrizte, javította; 4) a végső változatot a kutatásvezető ellenőrizte.⁵

1. ábra. A szakirodalom keresésének lépései

Az eredményesség-kutatások főbb jellemzői

A négy neveléstudományi folyóirat cikkeinek megoszlását mutatja az 1. tábla, amelyből jól látható, hogy habár a *Magyar Pedagógia* csak negyedévente megjelenő lap, mégis a legnagyobb arányban ott publikáltak ilyen témájú empirikus kutatásokat az elmúlt 30 évben, míg második helyen az *Iskolakultúra* áll, ami évente gyakrabban, 10 lapszámmal jelenik meg. Közel hasonló arányban foglalkozott a témával az *Educatio* és az *Új Pedagógia Szemle*: míg az előbbi negyedéves, az utóbbi havi lapszámokat közöl. Ugyanakkor az utóbbi esetben azt is fontos megjegyezni, hogy a lap struktúrájából adódóan a tudományos cikkek mellett ez a legtöbb „egyéb” rovatot is jegyző lap.

1. táblázat. A cikkek megoszlása folyóiratok szerint (N = 191)

folyóirat	N	%
<i>Educatio</i>	36	19
<i>Iskolakultúra</i>	55	29
<i>Magyar Pedagógia</i>	61	32
<i>ÚPSz</i>	39	20
Összesen	191	100

A megjelenés éve (2. ábra) alapján nem tudunk trendeket azonosítani, inkább csak az állapítható meg, hogy 1997/1998-tól folyamatosan nő a témában megjelenő cikkek száma, és van néhány kiugró év, így 2005 vagy 2012, amikor a legtöbb eredményességgel foglalkozó írás jelent meg.

2. ábra. A cikkek megoszlása a megjelenés éve szerint

A cikkeket többféle szempontból is igyekeztünk tematizálni (2. tábla), pl. milyen célcsoportokra vonatkoznak, mit vizsgálnak, milyen adatok feldolgozásával készültek. A tanulmányok 59%-a kognitív, 29%-a affektív, míg egytizede valamilyen taneszköz, tanítási módszer eredményességét vizsgálja. A kognitív területek között is kiemelkednek az Országos kompetenciamérés (matematika é szövegértés) és a PISA-területek (ahol az előző kettő mellett a természettudomány is megjelenik). Az említetteken kívül az idegen nyelv területén zajlott a legtöbb kutatás.

Az eredményesség-kutatások célcsoportjai leginkább a tanulók, a tanulmányok közel kétharmadának fókuszában ők állnak. Szintén jelentősek az iskola egészét vizsgáló írások, míg a szülő vagy a pedagógus ritkán jelenik meg önálló célcsoportként. Az eredményesség témaköre gyakran összekapcsolódik a méltányossággal is, összességében a cikkek 30%-a foglalkozik hátrányos helyzetű csoportok tanulóival, köztük is a többség a szociálisan hátrányos helyzetű tanulók eredményességével.

A tanulmányok a közoktatás mindkét szintjéhez kapcsolódnak, az általános iskolai szint valamivel gyakoribb, mint a középfoké, és az írások egy kis részében az óvoda is megjelenik a közoktatás eredményességének kontextusában.

Ugyan csekély mértékben, de 8 tanulmány az eredményesség kérdését fenntartói viszonylatban is vizsgálja, valószínűleg ezek száma gyarapodni fog majd a közeljövőben, köszönhetően az egyházi fenntartású iskolák és tanulók növekvő számának.

Végezetül a cikkeket aszerint is csoportosítottuk, hogy milyen adatokkal dolgoztak a szerzőik. Megállapítható, hogy az elemzések többsége hazai, saját kutatói adatfelvételeken alapul. 14 írásban jelent meg nemzetközi összehasonlítás, ezek közül kettő határon túli vizsgálat volt. A legtöbb kutatás keresztmetszeti vizsgálat volt, hozzávetőleg egy-egy tizede sorolható a kutatásoknak longitudinális vagy kvázi kísérletek közé.

2. táblázat. A cikkek típusai (N = 191)

típus	összes, N	összes, %	HHCS, N	HHCS, %
mít vizsgál?				
kognitív, szaktárgyi vagy kompetencia terület	113	59,1	16	35,5
affektív terület	55	28,8	13	28,9
taneszköz, módszer	18	9,4	4	8,8
célcsoportok				
tanulói	125	65,4	22	48,8
szülő	18	9,4	7	15,5
pedagógus	28	14,6	8	17,7
iskola	69	36,1		44,4
hátrányos helyzetű csoportok				
fogyatékossgal élők	9	4,7	-	-
szociálisan hátrányos helyzetű	33	17,2	-	-
roma	16	8,3	-	-
képzési szint				
óvoda	7	3,6	2	4,4
általános iskola	136	71,2	31	68,9
középfok	113	59,1	23	51,1
fenntartó	8	4,1	2	4,4
adatok				
nemzetközi	14	7,3	2	4,4
kutatói (saját) adatfelvétel	147	76,9	33	73,3
keresztmetszeti	168	87,9	37	82,2
longitudinális	22	11,5	9	20,0
kísérlet	19	9,9	8	17,7

Ebben az írásban – terjedelmi okok miatt is – csak a hátrányos helyzetű csoportokkal foglalkozó írásokat mutatjuk be részletesebben, kutatási célunk, hogy feltárjuk e kutatások jellegzetességeit, célcsoportjait, a tanulmányok kutatási kérdésköreit.

Hátrányos helyzetű csoportok kutatása

A hátrányos helyzetű csoportok eredményesség szempontú kutatásával összesen 45 írás foglalkozott. Több cikk átfedésben vizsgált több hátrányos helyzetű csoportot, így a cikkekből 9 a fogyatékossgal élők, 33 a szociálisan hátrányos helyzetű diákok és 16 a roma tanulók eredményességét vizsgálta.

A 45 írás típusai (2. tábla) némileg különböznek az összes elemzésbe bevont cikktől. Egyrészt vizsgálati területek szerint hasonlóan alakul az affektív területek vizsgálata, viszont a kognitív mérések mértéke már jóval alacsonyabb, mint az összes elemzésbe bekerült cikknél, ezek egyébként döntő mértékben a kompetenciamérések területei. Tehát összességében nagyobb az egyensúly a kognitív és affektív területek mérése között. További sajátosságuk, hogy a mintába került cikkekhez képest kevesebb a csak tanulói szint vizsgálata, nagyobb szerepet kap az iskolaszintű elemzés, illetve a szülők szerepének vizsgálata. Emellett az is kiemelhető, hogy a hátrányos helyzetű csoportok kutatásában kevesebb a nemzetközi összevetés, inkább a hazai környezetre koncentrálnak, némileg kisebb a saját adatfelvétel használata, viszont relatíve több a longitudinális és kísérleti jellegű vizsgálat, vagyis előtérbe kerül a (hosszú távú) hatások vizsgálata.

Fogyatékossgal élők

A fogyatékossgal élőkhez kapcsolódó cikkek három csoportba sorolhatók: a) három írás a feltételrendszerrel foglalkozott, az oktatáspolitikai környezettel, tárgyi és személyi feltételekkel, b) három írás a tanulók (rész)képességeinek vizsgálatával és c) két írás a tanulói nézetekkel, kapcsolatokkal. Az elemzések felében viszonyítási elemként jelenik meg a többségi tanulókkal való összehasonlítás.

Nahalka 1998-as írása megyei és nagyvárosi önkormányzati oktatáspolitikai fejlesztési tervek dokumentumelemzése alapján átfogó elemzést ad arról, hogy milyen esélyegyenlőségi viszonyok jellemzik a magyar közoktatást a rendszerváltást követően, a kilencvenes években, fókuszálva a településtípus szerinti vagy területi, nemzeti kisebbségi, etnikai kisebbségi, fogyatékossgal élők és szociálisan hátrányos helyzetű tanulók egyenlőségi viszonyaira. A fogyatékossgal élők oktatása kapcsán kiemeli, hogy az oktatáspolitikai az eredményesebb oktatás érdekében előnyben részesíti a szegregált oktatást, ugyanakkor ezekben az intézményekben nem biztosítja a szakképzett gyógypedagógusokat, ami épp szakszerű/eredményes oktatásuk záloga lehetne. A tanulmány arra is kitér, hogy a vizsgálatban akadt olyan nagyváros, ahol a fogyatékossgal élők száma aránytanul magas, és aránytalanul sok volt közöttük a roma tanuló.

Salné és Kőpatakiné írása (2001) 2000/2001-ben zajló, 549 intézményre és 40 505 fogyatékos tanulóra kiterjedő kutatása egyrészt azt vizsgálta, hogy milyen fizikai körülmények, tárgyi és személyi ellátottság jellemzi a fogyatékossgal élők oktatását, és ezek a feltételek mennyiben járulnak hozzá vagy épp jelentik akadályát a fogyatékossgal élők eredményes oktatásának. A szerzők megállapítják, hogy az iskolák többségében nincs tornaterem, hiányoznak az olyan helyiségek, ahol rehabilitációs vagy egyéb pedagógiai fejlesztést végezhetnének, és kritikus a gyógypedagógus és a társszakmákhoz tartozó, gyógyító és mentálhigiénés szakemberek hiánya. Szabó (2015) másfél évtizeddel későbbi kvalitatív kutatása szintén a feltételek felől közelít a sajátos nevelési igényű inkluzív eredményes oktatásához, az utazó gyógypedagógus hálózat működésének

hatékonyágát vizsgálva. A kutatás rámutat az intézmény tárgyi feltételeinek hiányosságára, a befogadó szemlélet hiányára, valamint a tanulásszervezési nehézségekre, melyek az eredményes oktatás gátjai.

A képességvizsgálatok sorát nyitja Horváth Dezsőné (2000) írása, aki különböző mozgássérüléssel rendelkező és egészséges óvodás gyerekek vizuális (firka-) teljesítményét hasonlította össze egy panelvizsgálatban. Az eredmények szerint a gyermekek firkateljesítményében nincs szignifikáns eltérés. Egyes gyerekek között kimutatható a különbség egészséges és sérült gyermek rajzai között, de ezek az eltérések a fejlődés sokszínűségének bizonyítékai is. Perlusz (2001) az integráltan oktatott általános és középiskolás hallássérült gyermekek tanulmányi eredményességét vizsgálta a pedagógusok háromféle értékelése (osztálytársaihoz képest általánosságban és specifikusan, valamint osztályzatai) alapján. Megállapítja, hogy a tanár általános értékelésével a tanuló beszédérthetősége, beszédértése és társult fogyatékosága áll összefüggésben.

Köböl és Vidákovich (2015) a tanulásban akadályozottak olvasás-szövegértés teljesítményét vizsgálták egy regionális mintán (egy megyében) általános iskolások (3–8. osztályosok) körében. A vizsgálat célja a célcsoport olvasás-szövegértés teljesítményének reális megítélését biztosító mérési helyzetek feltárása volt három eltérő tesztelési körülmény összehasonlításával. A szerzők kiemelik, hogy a tanulásban akadályozottak számára a legeredményesebb tanulási és mérési helyzet a jól körülírt és meghatározott személyes segítségnyújtás, a tanulók legkevésbé az önálló feladatmegoldást kedvelik, és ebben teljesítenek a leggyengébben is. Zentai, Fazekasné és Józsa (2013) szintén a tanulásban akadályozottakat vizsgálták. Rendszerező képességük összehasonlítását végezték el a többségi tanulókkal képest öt korcsoportban, saját fejlesztésű teszt használatával (a többségi tanulók óvodás és kisiskolás korúak voltak, míg a tanulásban akadályozottak általános iskolás alsó és felső tagozatos diákok). A kutatás megállapította, hogy a tanulásban akadályozott gyerekek három év lemaradásban vannak többségi társaikhoz képest, illetve amíg a többségi tanulóknál a teljesítményt szignifikánsan befolyásolja a

Salné és Kőpatakiné írása (2001) 2000/2001-ben zajló, 549 intézményre és 40 505 fogyatékos tanulóra kiterjedő kutatása egyrészt azt vizsgálta, hogy milyen fizikai körülmények, tárgyi és személyi ellátottság jellemzi a fogyatékosokkal élőket oktatását, és ezek a feltételek mennyiben járulnak hozzá vagy épp jelentik akadályát a fogyatékosokkal élőket eredményes oktatásának. A szerzők megállapítják, hogy az iskolák többségében nincs tornaterem, hiányoznak az olyan helyiségek, ahol rehabilitációs vagy egyéb pedagógiai fejlesztést végezhetnének, és kritikus a gyógypedagógus és a társszakmákhoz tartozó, gyógyító és mentálhigiénés szakemberek hiánya. Szabó (2015) másfél évtizeddel későbbi kvalitatív kutatása szintén a feltételek felől közelít a sajátos nevelési igényű inkluzív eredményes oktatásához, az utazó gyógypedagógus hálózat működésének hatékonyságát vizsgálva. A kutatás rámutat az intézmény tárgyi feltételeinek hiányosságára, a befogadó szemlélet hiányára, valamint a tanulásszervezési nehézségekre, melyek az eredményes oktatás gátjai.

szülő iskolázottsága, addig a tanulásban akadályozottak esetében a családi háttér hatása nem mutatható ki.

Bathó és Fejes tanulmánya (2013) 8. osztályos tanulók három csoportjának (többségi, szociálisan hátrányos helyzetű és sajátos nevelési igényű) aspirációit veti össze egy kérdőíves adatfelvétel alapján. Kiemelik, hogy míg a vágyak szintjén a szociálisan hátrányos helyzetű és a többségi tanulók nagy hasonlóságot mutatnak (bár elmondható, hogy a szociálisan hátrányos helyzetű tanulók kevésbé bíznak továbbtanulási céljaik megvalósulásában), addig a sajátos nevelési igényű tanulók már ezen a szinten is jelentősen eltérnek társaiktól, jóval kedvezőtlenebb jövőképpel rendelkeznek, emellett kortárskapcsolataik is beszűkültebbek. Kiss és Szekeres tanulmánya (2016) a kortárskapcsolatokat vizsgálja szociometria segítségével az általános iskolákban, 4., 5. és 6. osztályokban. Megállapítja, hogy a többségi társaikhoz képest az integrált osztályokban tanuló enyhén értelmi fogyatékos tanulók körében sokkal magasabb a magányos tanulók előfordulása.

E tanulmányok eredményességet kétféle módon ragadják meg. Egyrészt a tanítás, tanulás körülményeire reflektálnak, vagyis az eredményesség zálogaként tekintenek a megfelelő személyi feltételekre, bár itt kevésbé azok minőségére, inkább mennyiségére, hiányára utalnak. Másrészt a kutatási célok között a teljesítménykülönbség vizsgálata jelenik meg markásan, a fogyatékos és nem fogyatékos gyerekek/tanulók közti szakadék elemzése, ami egyaránt jelen van a kognitív és az affektív területeken is, bár számosság tekintetében inkább az előbbi van túlsúlyban.

Szociálisan hátrányos helyzetű tanulók oktatása

Habár 33 írás foglalkozott a szociálisan hátrányos helyzetű tanulók eredményességével, ebben a részben 20 cikket mutatunk be, mivel a többi írásban egyaránt megjelent a roma tanulók eredményessége is, ezért azokat abban az alfejezetben tárgyaljuk.

A szociálisan hátrányos helyzetű tanulók eredményességével foglalkozó írásokat a következőképp csoportosíthatjuk: a) szelekció, szegregáció és tanulmányi eredményesség kapcsolata (5 db cikk); b) kik a lemaradók és kik a reziliensek (11 db); c) gyermekvédelmi gondoskodásban élők eredményessége (2 db); d) iskolafejlesztés és eredményesség kapcsolata (1 db); e) szülői vélemények a tanulói eredményességről (1 db).

A magyar oktatási rendszer nemzetközi térben is jelentős mértékű szelektivitására a PISA-vizsgálatok mutattak rá. Balázs Ildikó és szerzőtársai (2005) a 2003-as PISA-vizsgálat matematikaeredményeit elemzik. Megállapítják, hogy a magyar tanulók matematikateljesítményében jelentősek az iskolák közötti különbségek, amit a tanulók társadalmi összetételében jelentkező nagyfokú különbséggel, valamint a rejtett vagy nyílt szegregációval indokolnak. Kiemelik, hogy Magyarországon a teljesítménykülönbségek 27%-át magyarázza a tanulók szocio-ökonómiai helyzete, és ez a legmagasabb arány a vizsgálatban részt vevő országok között. Felhívják a figyelmet a szakiskolások nagymértékű lemaradására, valamint arra, hogy a magyar gimnazisták teljesítménye sem tartozik a világ élvonalába. Szintén a PISA-adatokat elemzi Nahalka (2010) tanulmánya. A 2006-os teszteredmények kapcsán vizsgálja a szelekció és a tanuló családi háttere közti kapcsolatot. Megállapítja, hogy habár igen szoros a családi háttér és a teszteredmények összefüggése, nemzetközi viszonylatban a családi háttér eredményességben játszott szerepe a legmagasabb a fejlett országok között, mégis a gyengébb magyar teszteredmény hátterében nem a gyenge tanulók gyengébb teljesítménye áll, hanem a jó tanulók nem teljesítenek elég jól. (Mivel a fejlett országok összehasonlítása azt mutatja, hogy az alacsonyabb percentilisekben lévő tanulók relatíve jobban teljesítenek a nemzetközi rangsorolásban, mint a magasabbakban elhelyezkedők.) Vagyis a szelektációs folyamatok a jobb teljesítményű tanulók teljesítményromlásához járulnak hozzá.

A következő három írás helyi szinten vizsgálta a szelekció működését és teljesítményre gyakorolt hatását. Mártonfi (2006) az Országos Közoktatási Intézet 2005-ös reprezentatív felméréseinek adatait elemezte, melyhez felhasználta az országos kompetenciamérési adatokat is. A kérdőíves felmérésben az iskolavezetők szolgáltatott adatokat a beiskolázásról: a körzetes, nem körzetes tanulók számáról az iskolában, az iskolák tagozatos osztályairól, a képesség szerinti szegregációról. Az empirikus adatok alapján megállapítja: gyanítható, ha teljes bizonyossággal nem is igazolható, hogy a szegregáció az átlagos eredményességi szintet csökkenti, ezáltal a rendszer egészének hatékonyságára is negatív hatást gyakorol akkor is, ha az eredményességet csupán az elért tudásszinttel becslik.

Bereczky Krisztina és Fejes József Balázs (2010) egy deszegregációs intézkedéssel összefüggésben mélyinterjúval módszerrel mérték fel a pedagógusok tapasztalatait, nézeteket. Megállapították, hogy a válaszadó pedagógusok jelentős része nem rendelkezett világos képpel arról, hogy a szegregált oktatás hogyan járulhat hozzá a hátrányok felerősödéséhez, az oktatás minőségének csökkenéséhez, az esélyegyenlőség sérüléséhez. Tapasztalatok hiányában a kedvezőtlen tanuló-összetétel eredményességre gyakorolt hatását nem tartják meghatározónak a tanárok, így valószínűleg nem támogatják a deszegregációs intézkedéseket, hiszen nem rendelkeznek arról ismerettel, tapasztalattal, hogy a tanulói háttérnek, összetételnek, milyen hatása van az eredményességre. A válaszadók egy része számára világos, hogy a hátrányos helyzetű, tanulási problémákkal küzdő gyerekek homogén osztályokba rendezése tanulással szembehelyezkedő szubkultúra kialakulásával, csökkentett követelményekkel járhat. Ugyanakkor a szegregáció felszámolásával, valamint az adott deszegregációs intézkedéssel kapcsolatban ez az összefüggés nem jelent meg körükben. Józsa (2011) tanulmánya szintén egyetlen településre fókuszál. Célja a körzetes és a nem körzetes iskolába beiratott gyermekek közötti, társadalmi helyzet és képesség szerinti különbségek feltárása volt, melyben egy megyeszékhely összes elsős tanulója jelentette a vizsgálati populációt. Az eredmények közül kiemelhető, hogy a jobb társadalmi helyzetben levő szülők nagyobb arányban íratják be nem a körzetük iskolájába a gyermeküket, így a körzetükből elvándorló tanulók jobb gazdasági és kulturális háttérrel rendelkeznek, mint a körzeti iskolába járó társaik. Az iskolák közötti különbségeket a körzetekben lakók társadalmi helyzetén túl leginkább az okozza, hogy ahol rosszabb társadalmi helyzetű gyermekek tanulnak, onnan a jobb helyzetben lévők elvándorolnak. A vizsgált településeken a tanulók mintegy 50%-a nem a körzeti iskolájába jár. Az iskolakörzetek és az iskolákban tanulók összetétele jelentős mértékben eltér egymástól.

A reziliencia vizsgálata több kutatásnak is fókuszában volt a 2010-es évtizedben, a jelenséget többféle célcsoportra is alkalmazták, így reziliens kistérség/járás/település, reziliens iskola és reziliens tanuló tárgyú vizsgálatok is születtek.

A területi vizsgálatok közé sorolható Reisz (2002) tanulmánya, aki egy régió belül, képzéstípus és településtípus szerint reprezentatív mintán vizsgálja az általános iskolások teljesítményét, iskolai tudását. Eredménye szerint az iskolai tudás egyenlőtlen elosztása mögött lakóhelyi, települési egyenlőtlenségek is állnak. Hegedűs (2016a) területi kutatása az Országos kompetenciamérést és a felsőoktatási felvételi adatbázist használva elemzi a közép- és felsőoktatási eredményességet, a tanulók/hallgatók családi háttere és területi elhelyezkedése közötti összefüggéseket. Ez alapján három (kiemelkedő, átlagos és lemaradó) klaszterbe rendezte a kistérségeket. A lemaradó 61 kistérségben (keleti és észak-alföldi országrész, Dél-Dunántúl határmenti kistérségei) a tanulók családi-háttér-indexe átlag alatti, ahogy matematika és szövetértési eredményük is. Hegedűs (2016b) másik tanulmánya szintén a kompetenciamérési adatok felhasználásával arra az eredményre jut, hogy a tanulói teljesítmények lekövetik az ország gazdasági-társadalmi fejlettségét. Polónyi (2014) írása szintén az eredményesség területi dimenzióját ragadja meg, a közoktatás és felsőoktatás átmenetét vizsgálva. A szerző a 2010-es Országos

kompetenciamérés kistérségi adatait összevetette a kistérségi komplex mutató értékeivel, amely alapján a legjobb helyzetű kistérségekben tanulók eredményei jobbak, mint az átlag, és jelentősen jobbak, mint a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben lakó tanulóké. Ugyanakkor a kompetencia tesztpontszámok csak a legfejlettebb kistérségeknél mutatnak szoros együttjárást a kistérségcsoport átlagos fejlettségével, a leghátrányosabb helyzetű kistérségek esetében igen jelentős az egyes kistérségek eredményei között a szórás. Garami (2014) vizsgálata szintén az Országos kompetenciamérés adatai alapján készült, és megerősíti, hogy van összefüggés a tanuló családi háttere és lakóhelye között, emellett azt is vizsgálja, hogy a különböző adottságú, fejlettségű térségekben ugyanúgy hat-e a gyerekek eredményességére a szülői háttér. Megállapítja, hogy a legrosszabb fejlettségi szintű térségeket vizsgálva akadnak olyanok, amelyekben mégis kedvezőbb a tanulók teljesítménye az elvártnál.

Nemcsak a kistérségek, járások, hanem az iskola is viselkedhet reziliens módon. A reziliensiskola-kutatások közé sorolható Széll (2014) tanulmánya, amely az iskola pedagógiai kultúrája és pedagógiai hozzáadott értéke közötti kapcsolatot vizsgálja az Országos kompetenciamérés 2011. és 2013. évi telephelyi adatainak összekapcsolásával. Rámutat arra, hogy az eddigi kutatási eredményekkel összhangban az iskola átlagos társadalmi összetételét mutató index és a teszteredmények közötti kapcsolat igen erős, de azt is hangsúlyozza, hogy az eredményességét nem csupán egy-egy tényező befolyásolja, az iskolában folyó pedagógusmunkát, pedagógus minőséget a maga komplexitásában érdemes vizsgálni. Széll egy másik tanulmánya (2015) szintén a kompetenciamérés telephelyi adataira alapozva, tanuló-összetételük szerint hasonló, eredményességük (hozzáadott értékük) alapján két iskolacsoportot (sikerest és sikertelent) különböztet meg. Az eredményesebb, reziliens iskolák minden tekintetben kedvezőbb és egységesebb képet mutatnak, így a motiváció, a fegyelmezetség, az iskolai légkör és a tanári kar fluktuációja terén is. Az is fontos megállapítás, hogy nem a roma tanulók aránya befolyásolja a gyenge iskolai teljesítményt.

Pusztai és Bacskai kutatásai szintén a reziliens iskola témakörét bővítik, ők fenntartók alapján vizsgálják az eredményesség összetevőit. Pusztai (2005) tanulmánya a közoktatás és a felsőoktatás átmenete kapcsán vizsgálja az északkeleti régióba érkező hallgatók közoktatási múltját és családi hátterét. Megállapítja, hogy a társadalmi háttér (szülők iskolázottsága, településtípus, anyagi helyzet, munkanélküli státusz) és tanulmányi eredményesség összefüggésben van egymással. Ugyanakkor a középiskola fenntartója szerint, az egyházi iskolák tanulói körében a társadalmi háttér negatív hatásai kevésbé érzékelhetők, így a felsőoktatásba való bekerülési esély is nagyobb. Bacskai (2007) elemzése olyan református iskolák tanárait vizsgálja, melyek kedvező hozzáadott értékkel bírnak, ahol jellemzően alacsony társadalmi státuszú tanulókat oktatnak, de mégis sikeresek tanulmányi teljesítmény és továbbtanulás terén. Bacskai szerint e siker mögött a tanárok egységes érték- és normarendszere áll, amely a diákok tanulmányi előmenetelére, valamint a tanárok szerepfelfogására is hatással van. Emellett a szerző azt is kiemeli, hogy ezekben az iskolában a tanórákon kívül eltöltött (extrakurrikuláris) idő is jelentős mértékű, ami szintén az eredményesség összetevője.

A reziliencia tanulói szintű vizsgálata áll Tóth Edit és munkatársai (2016) fókuszában. A közoktatás minden szintjét érintő longitudinális kutatás egyik fontos megállapítása, hogy tudásterületenként számottevően eltér a reziliens tanulók aránya. Az iskola hátránykompenzáló hatása a legalacsonyabb az induktív gondolkodás, míg legmagasabb a szövegértés területén. Azt is megállapították, hogy a reziliencia kortól független: minden életkori csoportban hasonló a tanulók aránya. Településtípusok szerint sincsenek eltérések, kivételt jelent a főváros, ahol jóval magasabb a reziliens tanulók aránya, amit a kutatók a nagyobb iskolakinálattal és iskolák közötti különbségekkel magyaráznak. Hörich (2018) cikke szintén a reziliens tanulókat vizsgálja, az elemzés alapja

az Országos kompetenciamérés. Háromféle modellt épít a reziliencia különböző meghatározásai alapján, azt vizsgálja, hogy képzetípusonként és kompetenciaterületenként hogyan változik a reziliens tanulók aránya, valamint mennyire kapcsolódik össze a reziliens magatartás és a felfelé irányuló mobilitási szándék. Az elemzés kimutatja a két jelenség összefüggését, emellett az is jól látható, hogy a reziliens tanulók jóval nagyobb gyakorisággal törekednek társadalmi mobilitásra, ha gimnáziumba járnak, mint ha a szakképzésben tanulnak.

Rácz Andrea (2013) tanulmánya a gyermekvédelmi gondoskodásban élő és onnan kikerülő fiatal felnőttek öt országban (köztük Magyarországon) zajlott nemzetközi kutatás eredményeit mutatja be, amelynek célja a továbbtanulásuk segítő és gátló tényezőiknek feltárása volt interjúk módszerekkel. Az eredmények szerint az állami gondozásban felnövő fiatalok közül a korábban feltételezettnél többen motiváltak a továbbtanulásra, ugyanakkor tanulási útjuk egyenetlen, számos megszakítással, kerülővel és újrakezdéssel. Ami egyrészt köszönhető az otthoni támogatás hiányának, az alacsonyabb önértékelésnek, önbizalomnak, és annak is, hogy a gyermekvédelmi szakembereknek is alacsonyak az elvárásaik a gondozottak tanulási karrierjével szemben. Rausch (2013) regionális kérdőíves elemzése szintén a gyermekvédelmi gondoskodásban felnövő gyermekekre irányul, célja feltárni az iskolai sikerességüket hátráltató tényezőket.

A szerző rávilágít arra, hogy a gyermekvédelemben élők elsajátítási motívumainak értékei alsó tagozatos korokban hasonlóak, mint az országos átlag, de felső tagozaton és középfokon szignifikánsan csökkenő értékeket mutatnak. Kiemelendő, hogy a tanulási motiváció nincs összefüggésben a gyermekvédelemben töltött évek számával.

Az elemzett írások között egy-egy olyan téma akadt, ami csak egy-egy cikkben jelent meg. Bognár (2005) írása egy 13 általános iskolában folyó programfejlesztés értékelésére irányul. (Megjegyezzük, hogy a következő alfejezet több olyan cikket is tartalmaz, ami programértékelést, fejlesztési értékelést tartalmaz.) A program a tanulói sikerességet, a lemorzsolódás megakadályozását tűzi célul. A vizsgálat a pedagógusra irányul mint az eredményes iskola meghatározó szereplőjére.

Török (2008) tanulmánya az egyetlen szülői vizsgálat. Az interjúk adatfelvételre alapozott vizsgálat a hátrányos helyzetű tanulók szüleinek tapasztalatait összegzi gyermekeik iskolai teljesítményértékeléséről. Az eredmények szerint az alacsony iskolázott szülők többsége inkább adaptív, mint stratégiai szemlélettel tekint gyermeke iskoláztatására, nem kérdőjelezi meg az iskola értékelését, akár az irreális osztályzatokat is elfogadják.

Rácz Andrea (2013) tanulmánya a gyermekvédelmi gondoskodásban élő és onnan kikerülő fiatal felnőttek öt országban (köztük Magyarországon) zajlott nemzetközi kutatás eredményeit mutatja be, amelynek célja a továbbtanulásuk segítő és gátló tényezőiknek feltárása volt interjúk módszerekkel.

Az eredmények szerint az állami gondozásban felnövő fiatalok közül a korábban feltételezettnél többen motiváltak a továbbtanulásra, ugyanakkor tanulási útjuk egyenetlen, számos megszakítással, kerülővel és újrakezdéssel. Ami egyrészt köszönhető az otthoni támogatás hiányának, az alacsonyabb önértékelésnek, önbizalomnak, és annak is, hogy a gyermekvédelmi szakembereknek is alacsonyak az elvárásaik a gondozottak tanulási karrierjével szemben.

Úgy vélik, az iskola reálsan ítéli meg gyermeküket, a rossz teljesítményért a gyermeket hibáztatják, és az iskolai értékelést inkább akkor tekintik irreálisnak, ha gyermekük jó osztályzatokat szerez.

A szociálisan hátrányos helyzetű csoportokat elemző tanulmányok döntő többségének eredményesség és méltányosság felfogásában a teljesítménykülönbség vizsgálata áll a fókuszában. Mindezt szinte kizárólag a kognitív területek mérésével (a PISA és az Országos kompetenciamérés területeivel) végzik, mindössze két olyan tanulmány van, melyben a tanulók affektív képességeire vonatkozó mérések is megjelennek. A pozitív iskolai kultúra, légkör, a pedagógusok minősége 5 tanulmányban áll a vizsgálat középpontjában, és egy kutatás foglalkozik az eltérő elvárásokkal, a csökkentett követelményekkel és azok következményeivel.

Roma tanulók

A roma tanulók oktatásával, eredményességével foglalkozó 16 írás közül csupán négy olyan volt, ahol kizárólag a cigány gyerekek oktatásáról volt szó. A többi írásban a szociálisan hátrányos helyzetű vagy a többségi tanulók vizsgálatával együtt jelenik meg a roma tanulók eredményességének elemzése. A tanulmányok egy része a szegregációval foglalkozik, illetve azzal, hogy a szegregáció hogyan valósul meg, milyen tárgyi, személyi feltételek között, és ennek milyen következményei vannak (4 db). A cikkek további csoportja a pedagógusokkal foglalkozik, azzal, hogy a pedagógus hogyan viszonyul a roma gyerekek oktatásához (3 db). Három olyan írás van, amely egy-egy program eredményességre tett hatását mutatja be. További hat írás foglalkozik tanulói szintű vizsgálatokkal, amelyek a kudarca és az eredményességre ható tényezőket tárják fel.

A szelekció, szegregáció kérdéskörére fókuszál Babusik (2001ab) kutatása, ami azokra az általános iskolákra irányult, ahol az 1992/1993-as közoktatási statisztika alapján a roma tanulók aránya meghaladta a 8,5%-ot (ez volt az utolsó adminisztratív adatgyűjtés a roma tanulók számáról). Megállapítása szerint minél magasabb a roma tanulók aránya egy iskolában, annál valószínűbb, hogy ott gyógypedagógiai vagy cigány etnikai program van, a cigány kisebbségi programot inkább a kisiskolák preferálják. Felzárkóztató képzés azokban az iskolákban működik, ahol az előbbi két program kevésbé van jelen. A magántanulók aránya a romák arányával egyenes arányban áll, tehát minél nagyobb az iskolában a roma tanulók aránya, annál nagyobb a magántanulók aránya is. A kutatást összefoglaló másik tanulmány (Babusik 2001b) azt vizsgálja, hogy milyen ezen iskolák eredményessége. Az eredmények szerint a roma tanulók kevésbé férnek hozzá a jobb tárgyi feltételekhez vagy bizonyos tárgyak (számítástechnika, angol/német nyelv) oktatásához a nem roma tanulókhöz képest.

Imre Anna (1999) kutatása 1996-ban 8 szakmunkásképzőben zajlott a diákok kérdőív megkeresésével. A megkérdezett 798 tanuló 12%-a vallotta magát cigánynak. Az eredmények szerint a cigány tanulók nemcsak motiváltságuk és eredményességük alapján, hanem családi hátterük, szüleik iskolázottsága és foglalkoztatottsága alapján is kedvezőbbek többségi társaiknál. Míg a többségi diákok inkább a gyengébb képességűek közül kerülnek ki, addig cigány társaik inkább kedvezőbb képességűek.

Liskó (2002a) szintén a hátrányos helyzetű tanulók oktatásának minőségét vizsgálja két empirikus kutatás adatai alapján, fókuszálva a szociálisan hátrányos helyzetűekre és a cigány tanulókra. A kutatás erőteljes szegregációs tendenciákat mutat ki iskolákon belül és iskolák között is. Így a roma tanulók csupán 3%-a járt olyan iskolába, ahol rajtuk kívül csupán néhány roma gyerek tanult. Általában a települések alacsonyabb presztízű iskoláiba jártak, ahová más szegény családok gyermekei is. Az iskolák közötti különbségek megmutatkoznak a tárgyi környezetben és a pedagógusok foglalkoztatásában is. Kiemeli, hogy az oktatás eredményessége éppen azokban az iskolákban a legalacsonyabb szintű,

ahova a legtöbb hátrányos helyzetű és cigány tanuló jár. Már az általános iskolákban megfigyelhető, hogy az átlaghoz képest több mint kétszer annyi az évisméltlésre bukott tanulók és háromszor annyi a sok mulasztás miatt osztályozatlanul maradt tanulók aránya azokban az iskolákban, ahol sok a hátrányos helyzetű és cigány tanuló. A középfokú iskolákat összehasonlítva pedig azt tapasztaljuk, hogy az évisméltlés és a sok hiányzás is másfélszer gyakoribb a szakmunkásképzőkben, mint a szakközépiskolákban, és több mint kétszer olyan gyakran fordul elő, mint a gimnáziumokban. Vagyis az oktatás minőségét befolyásoló feltételekben mutatkozó hiányosságok szorosan összefüggenek az oktatás eredményességével. Liskó (2002b) egy másik tanulmányában a középiskolába bekerült cigány tanulók iskolai sikerességét, valamint lemorzsolódásuk okait tárta fel. A kérdőíves és interjú vizsgálat eredményei közül kiemelhető, hogy a cigány gyerekek szakmaválasztása kevésbé igazodott eredeti terveikhez. A cigány tanulóknak az átlagosnál kisebb az esélyük a lemorzsolódásra ott, ahol relatíve sok cigány tanulót oktatnak, és az átlagosnál nagyobb a lemorzsolódás ott, ahol kevesebb a cigány tanuló. Ahol nagyobb arányban vannak jelen a cigány tanulók a szakképző iskolákban, ott gyakoribbak az alapkészségek hiányosságai, a korai felnőtté válás és a hiányos szókincs, míg azokban az iskolákban, amelyekben alacsonyabb (10% alatti) a cigány gyerekek aránya, főként a beilleszkedési problémák okoznak gondot.

Nagy Mária (2002a, 2002b) két tanulmányban összegzi egy kérdőíves pedagógusvizsgálat tapasztalatait. Az egyik tanulmányban arra keresett választ, hogy a pedagógusképzésben hogyan készítik fel a leendő tanárokat a roma tanulók eredményes oktatására. A kutatás születésének apropója, hogy a kilencvenes évek oktatási expanziója révén már jóval nagyobb arányban voltak bent a közoktatásban a roma tanulók, mint korábban. Az elemzés fókuszában – a kérdőív nyitott kérdéseinek feldolgozásával – a pedagógusok siker- és kudarcélményeinek feldolgozása állt. Kiemelhető, hogy a tanárok inkább a sikerekről számoltak be, mint kudarcokról, ugyanakkor ezek is jellemzően negatív szint kaptak. Nagy Mária megállapítja, hogy a hazai pedagógiai kultúrában nincs eléggé jelen a kudarc elfogadása, feldolgozása, a kudarcból való tanulás. A kudarcélmények között gyakori volt a kultúrvakság, vagyis a pedagógus nem ismerte fel, hogy más kultúrával találkozik, sajátját tekinti kizárólagos normának. Ez még inkább felerősödött, ha a többségi kultúrától jelentősen eltérő helyzettel találta szembe magát a tanár. A másik tanulmány cigány tanulók oktatásával, nevelésével foglalkozó pedagógus tapasztalatok kvantitatív részét összegzi. Az eredmények közül kiemelhető, hogy az alsós tanítók többségi társaikhoz képest a cigány tanulókról több esetben gondolták azt, hogy gyenge képességűek, magatartási problémákkal küzdenek és felsős korokra tanulási nehézségeik lesznek, kevesebb közöttük a tehetséges tanuló. A felső tagozatos tanárok szerint is a cigány gyerekek körében több a gyengébb képességű, akik valószínűleg vagy csak szakiskolában tanulnak tovább, vagy az általános iskolát sem tudják majd elvégezni.

A következő négy írás program vagy fejlesztés értékelésére irányul. Liskó (2008) írása szintén a tanárookra fókuszál, egy pedagógus továbbképzési program hatását vizsgálja, amelynek fő célja a hátrányos helyzetű és roma tanulók integrált oktatásának megvalósítása, valamint az ilyen tanulókat oktató intézmények fejlesztése volt. A kérdőíves és interjú kutatás eredménye szerint a pedagógusok véleménye a hátrányos helyzetűekhez és a romákhoz való viszony, a szegregáció és az integráció megítélése kapcsán a továbbképzések hatására alig változott. Kézdi és Surányi (2008) egy integrációs fejlesztési kísérlet nyomán követésével foglalkozik. Egy 30-30 iskolára kiterjedő kontrollcsoportos hatásvizsgálatot mutat be, amely a 2004/2005-ös tanévben zajlott. Célja annak feltárása volt, hogy az integrációs (inkluzív) környezet hogyan hat az általános iskolai tanulók eredményességére. Az eredmények szerint az integrációs környezet pozitívan hatott származástól függetlenül minden gyerekcsoportra, a szociálisan hátrányos helyzetű és roma tanulókra is, szövegértési teljesítményük jobb volt, mint a kontrolliskoláké. Emellett

továbbtanulási mutatóik is kedvezőbben alakultak, a kontrolliskolák tanulói közül többen nem tanultak tovább és választottak érettségi nélküli szakiskolai képzést, mint az integrált környezetben tanulók. Az integrációs környezet további hatásaként azonosítható a diákok önértékelésének javulása, megküzdési képességük fejlődése.

Kárpáti Andrea és Molnár Éva (2004a, 2004b) szintén egy fejlesztési kísérletet támogató vizsgálatot mutat be. A fejlesztés célja a szaktárgyi órákba integrált IKT-eszközök alkalmazása olyan kevésbé fejlett régió iskoláiban, ahol ennek nem volt hagyománya. A választott iskolákban jelentős volt a roma tanulók aránya. A tanulói bemeneti és kimeneti vizsgálatok a következő területekre vonatkoztak: induktív, kombinatív, olvasási képesség, tanulási stratégia és motiváció, személyiségteszt, valamint szociokulturális háttér. A kutatók megállapítják, hogy minden vizsgált képességterületen vannak leszakadó gyerekek, ugyanakkor minden területen fejlődés mérhető. Kiugróan magas ez a fejlődés az induktív gondolkodás, a kombinatív és olvasási képesség terén.

A tanulói szintű kutatások sorát nyitja Neményi Mária (2007), aki interjúk készítésével a nyolcadikos roma diákok önképét és jövőképét vizsgálta az etnikai identitás dimenziójában. Megállapítja, hogy a roma tanulók már ebben az életkorban tisztában vannak azzal, hogy milyen egy kisebbségi társadalmi réteghez tartozni, és ehhez milyen sztereotípiák, előítéletek, stigmák tartoznak, melyek hozzájárulnak a fiatalok etnikai önzonosságának kialakulásához is, valamint befolyással bírnak iskolai teljesítményükre, aspirációikra, jövőképükre is.

Fejes (2007) kutatása a roma és a többségi diákok tanulási motivációjának és iskolai eredményességének eltéréseit elemezte egy regionális általános iskolai mintán. A kérdőíves vizsgálat érdekessége, hogy tanulói és tanári nézőpontból is analizálta a tanulási motivációt. Eredményei szerint a roma tanulók jegyei átlagosan egy osztályzatnyival gyengébbek, mint többségi társaiké, ugyanakkor a két csoport tanulási motívumaiban nincs számottevő eltérés. A tanulási motiváció és az iskolai eredményesség közötti kapcsolat a roma tanulók esetében jóval gyengébb. Az óvodai évek száma kedvezően befolyásolja a roma tanulók motivációját, teljesítményét. Míg a szülő-pedagógus kapcsolat a roma tanulók, addig a tanár-diák viszony a többségi tanulók osztályzatainak alakulására gyakorol nagyobb hatást.

Varga Aranka (2017) longitudinális vizsgálata szociálisan hátrányos helyzetű, roma fiatalok életútjait dolgozza fel narratív tartalomelemzéssel. Írásából kiderül, hogy azon fiatalok, akik többszörös hátránnyal küzdenek, szegregált települési környezetben élnek, iskolaválasztásuk csak korlátozott, ami befolyással bír későbbi eredményességükre. A szerző szerint inkluzív általános iskolai közeg szükséges a tanulók kulturálistöke-felhalmozásához, valamint az is, hogy a közösség elérhető és követhető mintákat adjon. Az egyén sikeréhez, rezilienciájához további támogató erőt jelent a kapcsolati/társadalmi tőke. Fehérvári (2018) tanulmánya szintén a reziliens tényezőket vizsgálja az Arany János program tanulóinak eredményessége kapcsán. A programban egyaránt jelen vannak roma és szociálisan hátrányos helyzetű tanulók is. A cikk eredményei közül kiemelhető, hogy a társadalmi, gazdasági hátrányok leküzdését többek között olyan személyes jellemzők segítik elő, mint a céltudatosság és a jövőkép.

Hörich (2019) az Országos kompetenciamérés adatainak összekapcsolásával elemzi a tanulói utakat 6–10. évfolyamok között, emellett a tanulók eredményességét befolyásoló tényezőket is számba veszi. Megállapítja, hogy a 2011-ben hatodikos tanulók 73%-a halad tovább évfolyamisméltélés nélkül, és végzi el a 10. évfolyamot. A tanulók 5%-a lemorzsolódott a képzésből, míg a szerző a tanulók 11%-át a lemorzsolódás szempontjából veszélyeztetettnek azonosítja. Társadalmi státuszuk, származásuk és továbbhaladásuk alapján öt (átlagos, kedvezményezett, alulteljesítő, kárvallott, reziliens) csoportba sorolja a tanulókat, és vizsgálja az egyes csoportok földrajzi elhelyezkedését, valamint teljesítményüket befolyásoló jellemzőket. Míg a kedvezményezett csoport főként a

fővárosra és az agglomerációba koncentrálódnak, leginkább a 6 és 8 vagy 4-5 osztályos gimnáziumokban tanulnak tovább, addig a tipikus és kárvaltott tanulókra főként szakképzési út vár, az utóbbi csoport leginkább érettségi nélküli képzésbe kerül. A szerző megállapítja, hogy ha a tanuló nagy valószínűséggel roma származású, akkor nagyobb eséllyel kerül a továbbhaladás szempontjából veszélyeztetettek közé, és ez a hatás a reziliens csoportban még erőteljesebben működik.

A roma/cigány tanulókat vizsgáló kutatások eredményesség-felfogásában egyszerre van jelen a teljesítménykülönbségek vizsgálata a roma és a többségi csoportok között, valamint a tanítás, tanulás, az iskola, pedagógus minőségének elemzése. A bemutatott írások közül hat iskolai szinten vizsgálja az oktatás és oktatók minőségét, az elvárások szintjét, a tanuló kudarccal szembeni hozzáállást és ennek következményeit, így a teljesítménykülönbséget. E különbségek elemzésével további 10 tanulmány foglalkozik, melyek egyenlő számban térnek ki a kognitív és affektív területekre is.

Összegzés

Írásunk arra vállalkozott, hogy az elmúlt három évtized négy jelentős neveléstudományi folyóiratában (*Educatio, Iskolakultúra, Magyar Pedagógia, Új Pedagógiai Szemle*) eredményesség és méltányosság témakörében végzett szisztematikus irodalomfeltárást bemutassuk. Összességében látható, hogy ez a két jelenség markánsan összekapcsolódik a kutatásokban, az elemzett cikkek empirikus kutatásainak közel harmadának fókuszában szerepelt együttesen e két téma. Írásunk 45 cikket elemzett, ennél azonban magasabb azon cikkek száma, ahol előkerül az egyenlőtlenség, méltányosság kérdése is, de a kiválasztott cikkek teljes egészében erre a témára irányultak.

A téma kutatása hosszú múltra tekint vissza a nemzetközi térben és Magyarországon is, Coleman és munkatársai (1966) kutatására már hivatkoztunk, de hasonló időpontban zajlott Magyarországon Ferge Zsuzsa (1972) kutatása is, aki az 1969/1970-es tanévben vizsgálta az iskolai osztályzatokat a tanulók társadalmi háttére alapján. A témakör itthoni kutathatóságának pedig jelentős lökést adtak a különböző nemzetközi és hazai mérések, először az IEA és a Monitoring-vizsgálatok, később pedig a PISA és az Országos kompetenciamérések, valamint a mérések adatbázisainak megosztása, nyilvánossága a kutatók számára.

A bemutatott írások három célcsoportra fókuszáltak: fogyatékossgal élők, szociálisan hátrányos helyzetű és roma tanulók. Míg a fogyatékossgal élők esetében a társadalmi, gazdasági háttér nem, vagy csak kisebb mértékben játszik szerepet az eredményességben, és ebben sokkal inkább meghatározók az egyén (a fogyatékossgal) és az iskola jellemzői, addig a másik két csoportnál a családi háttér erőteljesen determinálja az eredményességet, és ebben nem történt változás az elmúlt évtizedekben.

Megállapítható, hogy a fogyatékossgal élők kutatásával foglalkozó írások alulreprezentáltak a négy folyóirat cikkei között; az elemzések többsége vagy önmagában, vagy a többségi társadalomhoz viszonyítva mutatja be a fogyatékossgal élők eredményességét, hiányzik a csoport diverzebb (eltérő fogyatékossgalok szerinti) elemzése, összehasonlítása, valamint az olyan kutatások, amik a többi hátrányos helyzetű csoporthoz képesti hasonlóságokat/eltéréseket mutatják (mindössze egy ilyen írás volt). Ez utóbbi egyébként azt is mutatja, hogy az inklúziós szemlélet erőteljesen szétválk egy fogyatékos és egy szociális megközelítésre.

A szociálisan hátrányos helyzetű és a cigány/roma tanulók eredményességét vizsgáló írások jelentős része összekapcsolódik, vagyis az etnikai és a társadalmi/gazdasági (szegénység) szempont együttesen jelenik meg. Ez sokszor úgy tűnik fel a vizsgálati kérdések között, hogy az etnicitás vagy a társadalmi/gazdasági háttér-e a meghatározóbb

az eredményesség szempontjából, vagy összekapcsolódik (interszekcionalitás), és együttesen hat a teljesítményre.

Mindkét csoport vizsgálata esetén kiemelhető, hogy míg a kilencvenes években és a kétezres évek elején az írárok inkább azzal foglalkoztak, hogy mik az egyenlőtlenségi viszonyok és ezek hogyan működnek, milyen hátrányokat okoznak a többségi tanulókhöz képest, addig a jelenhez közeledve megsokasodtak azok a kutatások, amik arra fókuszálnak, hogy kik/mik törik meg ezt a sémát, és viselkednek reziliens módon. Ezen vizsgálatok alanyai nemcsak a tanulók, hanem az iskolák, települések, járások (az interszekcionalitás a területi vizsgálatokban is megjelenik), vagyis több szinten, nézőpontból is értelmet kap a megküzdési képesség vizsgálata. A mai kutatási tendenciákban pedig látható az a további fejlődési irány, ami azt igyekszik megragadni, hogy ez a reziliens képesség/viselkedés mennyire tartós, holisztikus, és milyen egyéb következményei vannak.

Az eredmények összegzésénél arra is ki kell térnünk, hogy miről nem, vagy csak keveset olvashattunk. Az írárok között kevés olyan van, ami kifejezetten a szülői vizsgálatokat mutat be, bár áttételesen sok kutatás foglalkozik a szülők szerepével a gyermek–szülő és a szülő–iskola viszonyt elemezve, ezek inkább tanulói vagy pedagógus vélemények alapján születtek.

Habár az eredményesség megítélésében fontos szereplő a pedagógus, a vizsgálatok inkább tanulófókuszúak, és ha megjelenik a tanár mint vizsgálati célcsoport, inkább attitűd- és nézetkutatások szintjén. A pedagógusok tudása vagy önbevalláson alapuló mérések, vagy olyan elemek szintjén került be az elemzésekbe, mint a végzettség szintje, a szakos ellátottság, a (formális) továbbképzési aktivitás, a fluktuáció, ezek az elemek is általában iskolai szinten értelmeződnek. Vagyis nincsenek olyan kutatások az elemzett cikkekben, melyek a pedagógus tudását, tanulását mérik, és ezt közvetlenül összekötik a tanuló/iskola eredményességével.

A bevezetőben említett Sammons és Bakkum (2011) szisztematikus elemzésének eredményeire visszatérve látható, hogy a magyar kutatások a tanulók tanulmányi előrehaladására, a teljesítménykülönbségek vizsgálatára fókuszálnak, és kevesebb írás foglalkozik a pozitív iskolai kultúra, a tanítás, tanulás minőségének elemzésével. A teljesítménykülönbségek terén főként a kognitív területek kapnak hangsúlyt, míg az iskolai kultúra vizsgálatában a pedagógus nézetek és attitűdök. Az intézményi értékelés, önértékelés, vagy reflektív gyakorlat, iskolai mérések és kutatások nem jelennek meg eredményességi, méltányossági szempontként ezekben az írárokban. Ennek oka lehet az is, hogy a magyar iskolai gyakorlatban, pedagógiai kultúrában sincsenek erős hagyományai ezen jellemzőknek. A három hátrányos helyzetű csoport elemzése arra is rámutatott, hogy míg a szociálisan hátrányos helyzetűek és a fogyatékkal élők esetében a tanulmányok a leginkább a kognitív teljesítménykülönbségek vizsgálatára koncentráltak, addig a roma kutatásokban inkább egyensúlyban voltak a tanítás, tanulás minőségének komplexebb, iskolai, pedagógus, tanulói szintű, kognitív és affektív elemeket egyaránt alkalmazó írárok.

E hiátusok ellenére fontos kiemelnünk, hogy a hazai eredményességkutatások és -vizsgálatok méltányosságot célzó metszete gazdag, komplex kutatási eredményeket tartalmaz, mely az oktatáspolitikára számára a beavatkozások tervezéséhez, monitorozásához számottevő adatot biztosíthatna.

A tanulmány korlátja, hogy csak négy folyóiratra koncentrált, bár ezek a folyóiratok a legrégebbi és legnagyobb hagyományokkal rendelkező újságok a magyar neveléstudományban, így mégis kizártuk az eredményesség nézőpontjának interdiszciplinárisabb megjelenését.

Fehérvári Anikó
ELTE PPK

Irodalom

- Babusik Ferenc (2001). Roma gyerekeket képző általános iskolák speciális kínálata. *Új Pedagógiai Szemle*, 51(2), 39–55.
- Babusik Ferenc (2001b). Az iskolai hatékonyság kulcstényezői a roma fiatalok oktatásában. *Új Pedagógiai Szemle*, 51(7–8), 157–170.
- Bacsikai Katinka (2008). Református iskolák tanárai. *Magyar Pedagógia*, 108(4), 359–378.
- Balázs Ildikó, Szabó Vilmos & Szalay Balázs (2005). A matematikaoktatás minősége, hatékonysága és az esélyegyenlőség. *Új Pedagógiai Szemle*, 55(11), 3–21.
- Bathó Edit & Fejes József Balázs (2013). Többségi, hátrányos helyzetű és sajátos nevelési igényű 8. évfolyamos tanulók jövőképe. *Iskolakultúra*, 23(7–8), 3–16.
- Bereczky Krisztina & Fejes József Balázs (2010). Pedagógusok nézeteinek és tapasztalatainak vizsgálata egy deszegregációs intézkedéssel összefüggésben. *Magyar Pedagógia*, 110(4), 329–354.
- Bognár Mária (2005). Félúton a MAG-program (Néhány tanulság a pedagógiai fejlesztések számára). *Új Pedagógiai Szemle*, 55(7–8), 75–90.
- Coleman, J. S., Campbell, E. Q., Hobson, C. F., McPartland, J., Mood, A. M., Weinfeld, F. D. & York, R. L. (1966). *Equality of educational opportunity*. US Government Printing Office.
- Creemers, B. P. M. & Kyriakides, L. (2008). *The dynamics of educational effectiveness: a contribution to policy, practice and theory in contemporary schools*. Routledge. DOI: 10.4324/9780203939185
- Creemers, B. P. M., Kyriakides, L. & Sammons, P. (2010, szerk.). *Methodological Advances in Educational Effectiveness Research*. Routledge DOI: 10.4324/9780203851005
- Fehérvári Anikó (2018). Méltányosságot támogató oktatási programok értékelése. Az Arany János program esete. *Educatio*, 27(2), 265–277. DOI: 10.1556/2063.27.2018.2.8
- Fejes József Balázs & Józsa Krisztián (2007). Az iskolai eredményesség és a tanulási motiváció kulturális jellemzői. Roma és többségi tanulók összehasonlítása. *Iskolakultúra*, 17(6–7), 83–96.
- Felvégi Emese (2005). Gyorsjelentés a PISA 2003 összehasonlító tanulói teljesítménymérés nemzetközi eredményeiről. *Új Pedagógiai Szemle*, 55(1), 63–86.
- Ferge Zsuzsa (1972). A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés. *Szociológia*, 1(1), 10–35.
- Gabriella Zentai, Margit Fazekasné Fenyvesi & Krisztián Józsa (2013). Tanulásban akadályozott és többségi gyermekek rendszerező képességének fejlődése. *Iskolakultúra*, 23(11), 131–145.
- Garami Erika (2014). Kistérségi jellemzők és az oktatás eredményessége. *Educatio*, 23(3), 424–437.
- Gyökös Eleonóra & Szemerszki Marianna (2014). Hol tart ma az oktatáseredményességi kutatás? *Új Pedagógiai Szemle*, (1–2), 43–64.
- Hegedűs Roland (2016). A LeaRn index és a tanulói teljesítmény területi összefüggése. *Educatio*, 25(2), 268–277.
- Hegedűs Roland (2016b). Tizedik osztályos tanulók teljesítményének területi különbségei. *Iskolakultúra*, 26(12), 16–30. DOI: 10.17543/iskkult.2016.12.16
- Horváth Dezsőné (2000). Mozgássérült óvodások firkatévékenységének megfigyelése (Összehasonlító kísérlet óvodai kiscsoportban). *Magyar Pedagógia*, 101(1), 47–62.
- Hörich Balázs (2018). Mobilitási szándékok és reziliencia. *Educatio*, 27(4), 711–723. DOI: 10.1556/2063.27.2018.4.13
- Hörich Balázs (2019). Tanulási utak a társadalmi háttér függvényében. *Educatio*, 28(4), 659–682. DOI: 10.1556/2063.28.2019.4.2
- Imre Anna (1999). Cigány tanulók a szakmunkásképző iskolákban. *Educatio*, 8(2), 286–296.
- Józsa Krisztián & Hricsovinyi Julianna (2011). A családi háttér szerepe az óvoda-iskola átmenet szelekciós mechanizmusában. *Iskolakultúra*, 21(6–7), 12–29.
- Kárpáti Andrea & Molnár Éva (2004b). Képességfejlesztés az oktatási informatika eszközeivel. *Magyar Pedagógia*, 104(3), 293–317.
- Kárpáti Andrea & Molnár Éva (2004a). Esélyteremtés az oktatási informatika eszközeivel: a Roma Oktatási Informatikai projekt első tanéve. *Iskolakultúra*, 14(12), 111–122.
- Kézdí Gábor & Surányi Éva (2008). Egy integrációs program hatása a tanulók fejlődésére. *Educatio*, 17(4), 467–479.
- Kiss Dóra & Szekeres Ágota (2016). Egy és két enyhén értelmi fogyatékos tanulót integráló osztályközösségek összehasonlítása. *Iskolakultúra*, 26(12), 3–15. DOI: 10.17543/iskkult.2016.12.3
- Köböl Erika & Vidákovich Tibor (2015). A mérési körülmények hatása a tanulásban akadályozott tanulók olvasás-szövegértés teljesítményére. *Iskolakultúra*, 25(4), 3–17. DOI: 10.17543/iskkult.2015.4.3
- Liskó Ilona (2002a). A hátrányos helyzetű tanulók oktatásának minősége. *Új Pedagógiai Szemle*, 52(2), 56–69.
- Liskó Ilona (2002b). Cigány tanulók a középfokú iskolákban. *Új Pedagógiai Szemle*, 52(11), 157–170.
- Liskó Ilona (2008). A továbbképzések hatása a pedagógusok szemléletére. *Educatio*, 17(4), 495–511.

- Mártonfi György (2006). Adalékok a szegregáció és az iskolai eredményesség összefüggéséhez. *Iskolakultúra*, 16(12), 28–42.
- Muijs, D., Harris, A., Chapman, C., Stoll, L. & Russ, J. (2004). Improving Schools in Socioeconomically Disadvantaged Areas – A Review of Research Evidence. *School Effectiveness and School Improvement*, 5(2), 149–175. DOI: 10.1076/semi.15.2.149.30433
- Nagy Mária (2002a). Cigány tanulók az iskolában. A tanárok beszélnek. *Magyar Pedagógia*, 102(3), 301–331.
- Nagy Mária (2002b). A cigány tanulókkal kapcsolatos pedagógiai problémák a pedagógusképzésben és a fiatal pedagógusok munkájában. *Új Pedagógiai Szemle*, 52(11), 157–170.
- Nahalka István (1998). A magyar iskolarendszer átalakulása befejeződött. *Új Pedagógiai Szemle*, 48(5), 3–19.
- Nahalka István (2010). Az iskolarendszer esélyegyenlőségeket kezelő folyamatai a PISA 2006 felmérés tükrében. *Új Pedagógiai Szemle*, 60(3–4), 3–27.
- Neményi Mária (2007). Serdülő roma gyerekek identitás stratégiái. *Educatio*, 26(1) 84–98.
- Perlusz Andrea (2001). Az integrált hallássérült gyermekek sikeres iskolai teljesítményét befolyásoló tényezők. *Educatio*, 10(2), 395–400.
- Polónyi István (2014). Felsőoktatási továbbtanulás kistérségi összefüggései. *Iskolakultúra*, 24(5), 3–17
- Pusztai Gabriella (2005). Társadalmi háttér és iskolai pályafutás. *Educatio*, 14(3), 534–553.
- Rác Andrea (2013). Tankötelezettségi kor utáni továbbtanulás gyermekvédelmi perspektívából. *Educatio*, 22(1), 101–109.
- Rausch Attila (2013). Gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedő gyermekek és fiatalok néhány jellemző iskolai problémája. *Iskolakultúra*, 23(11), 101–116.
- Reisz Terézia (2002). A tanulók tanulmányi eredményességének területi összefüggései. *Magyar Pedagógia*, 102(4), 475–489.
- Reynolds, D., Sammons, P., De Fraine, B., Townsend, T. & Van Damme, J. (2011). Educational effectiveness research (EER): a state of the art review. Paper presented to the annual meeting of the International Congress for School Effectiveness and Improvement, Cyprus.
- Salmé Lengyel Mária & Köpatakiné Mészáros Mária (2001). Fogyatékos gyermekek és tanulók helyzete az ezredfordulón. *Educatio*, 10(2) 394–401.
- Sammons, P. & Bakkum, L. (2011). Effective Schools, Equity and Teacher Effectiveness: A Review to the Literature. *Profesorado*, 15(3), 9–26.
- Scheerens, J. (2016). *Educational Effectiveness and Ineffectiveness*. Springer. DOI: 10.1007/978-94-017-7459-8
- Scheerens, J., Glas, C. & Thomas, S. M. (2003). *Educational Evaluation, Assessment and Monitoring. A Systemic Approach*. Lisse, Swets & Zeitlinger Publishers. DOI: 10.4324/9780203971055
- Szabó Diána (2015). Utazó gyógypedagógiai szolgáltatás a résztvevők oldaláról. A Közép-magyarországi régióban végzett interjú vizsgálat tapasztalatai. *Iskolakultúra*, 25(5–6), 74–92. DOI: 10.17543/iskult.2015.5-6.74
- Széll Krisztián (2014). Az oktatási eredményesség iskolai vetületei. *Educatio*, 23(2), 336–343.
- Széll Krisztián (2015). Iskolai eredményesség a hátrányos helyzet tükrében. *Educatio*, 24(1), 140–147.
- Teddle, C. & Reynolds, D. (2000). *The international handbook of school effectiveness research*. Falmer Press. DOI: 10.4324/9780203454404
- Tóth Edit, Fejes József Balázs, Patai Jolán & Csapó Benő (2016). Reziliencia a magyar oktatási rendszerben egy longitudinális program adatainak tükrében. *Magyar Pedagógia*, 116(3), 339–363. DOI: 10.17670/mped.2016.3.339
- Török Balázs (2008). Az iskolai teljesítményértékelés. *Új Pedagógiai Szemle*, 58(10), 66–79.
- Varga Aranka (2017). Inkluzivitás napjainkban: hátrányos helyzetű, roma/cigány fiatalok életútja. *Educatio*, 26(3), 418–430. DOI: 10.1556/2063.26.2017.3.8
- Zentai Gabriella, Fazekasné Fenyvesi Margit & Józsa Krisztián (2013). Tanulásban akadályozott és többségi gyermekek rendszerező képességének fejlődése. *Iskolakultúra*, 23(11), 131–145.

Jegyzetek

¹ A keresést 2019 decemberében és 2020 januárjában végeztük, tehát azok a cikkek nem kerültek bele, amelyek 2020-ban később jelentek meg 2019-es dátummal.

² Az *Educatio* 1992-ben, az *Iskolakultúra* 1991-ben indult. Az *Új Pedagógiai Szemle* 1991-től érhető el digitálisan.

³ Ezúton is köszönöm a hallgatók lelkiismeretes munkáját.

⁴ A kutatás célja, célcsoportjai, adatok és módszerek, főbb kutatási eredmények. Ezt a feladatot kutatómódszer-tan kurzus keretében végezték, ahol megvitattuk az esetleges vitás elemeket.

⁵ Közreműködő kutatók: Széll Krisztián és Vajnai Viktória, ELTE PPK Neveléstudományi Intézet.

Absztrakt

A tanulmány az elmúlt három évtized négy jelentős neveléstudományi folyóiratában (*Educatio*, *Iskolakultúra*, *Magyar Pedagógia*, *Új Pedagógiai Szemle*) eredményesség és méltányosság témakörében végzett szisztematikus irodalomfeltárását mutatja be. A hazai oktatáskutatásban ez a két témakör markánsan összekapcsolódik, szisztematikus irodalomgyűjtésünk szerint a hazai empirikus kutatások közel harmada fókuszált erre a problémakörre. Az írás 45 cikk elemzéséből készült. Három csoport: a fogyatékossgal élők, a szociálisan hátrányos helyzetű és a roma tanulók eredményességével foglalkozik. Az eredmények közül kiemelhető, hogy míg a kilencvenes években a kutatások inkább arra irányultak, hogy mik az oktatás egyenlőtlenségi viszonyai és ezek hogyan működnek, addig a 2010-es években inkább arra fókuszálnak, hogy mi töri meg ezt a sémát, mik a reziliencia mozgatói.